

Vida de Sòfocles

Joan Castellanos i Vila

FONT: SÓFOCLES. (2022). *Antígona*. LA MAGRANA.

VIDA DE SÒFOCLES

La personalitat de Sòfocles

Sòfocles s'ha considerat sempre un representant de l'Atenes gloriosa i un dels exemples més genuïns de l'home clàssic, posseïdor de l'harmonia i de la serenor que representen aquella època. Tanmateix, el període de fertilitat creadora de Sòfocles va des del 468 aC, amb la seva primera tragèdia, *Triptòlem*, fins a *Èdip a Colonos*, obra pòstuma estrenada el 401 aC, però escrita quatre o cinc anys abans. Abasta, per tant, des de les èpoques de màxim esplendor d'Atenes fins a l'època que segueix a la quasi trentena d'anys d'angoixa i crueltat que significaren aquells anys de la guerra del Peloponnès. Així, mentre en el teatre de Dionís d'Atenes es representava l'*Antígona*, encara ressonaven en les orelles dels espectadors els sorolls de les obres que es feren al cim del turó de l'Acròpolis: s'hi construïa el Partenó. Anys més tard, entre el tumult de batalles i enmig de planys pels morts de la guerra, les seves tragèdies, plenes d'harmonia i de serenor, s'alternaven amb les d'Eurípides, que reflectien dubtes, preguntes i malestar, producte de la guerra.

Sòfocles (496/495-406/405 aC) no naixé, tanmateix, en la mateixa ciutat d'Atenes, sinó en un dem molt proper a la ciutat, en «la més bella contrada de la regió, la blanca Colonos, on el rossinyol s'estatja tot sovint i on refila melodioses tonades en les seves fondalades verdes, ocult enmig de l'heura fosca i l'arbreda fèrtil del déu, a recer del sol i del vent de tots els hiverns».

Nascut en una família benestant (el seu pare era fabricant d'armes), va rebre una educació molt acurada i ben aviat excel·lí en concursos gimnàstics i musicals. De caràcter naturalment sociable i obert, la seva educació el dugué també a relacionar-se amb tota mena de gent. Sabem que féu una gran amistat amb Heròdot, en honor del qual va

escriure una oda, i amb qui l'unia una gran concomitància d'idees i una gran proximitat de sentiments i de creences.

La seva fama de persona sociable és recollida fins i tot per Aristòfanes, el qual l'anomena «home afable», i la *Vida* anònima lloa també la seva simpatia, que el feia agradable als ulls de tothom qui el coneixia.

La seva personalitat i bon nom arribaven fins i tot més enllà del límits de la ciutat. Hom explica que «quan els espartans envaïren l'Àtica, després de la mort de Sòfocles, Dionís es va aparèixer en somnis al seu comandant i li ordenà d'honorar amb els ritus propis dels morts "la nova Sirena". De seguida interpretà que es referia a Sòfocles i a la seva poesia, per tal com encara avui se sol comparar la fascinació de les seves obres en vers i en prosa amb la fascinació d'una Sirena».

Malgrat l'exemple que tenia dels seus companys de professió (Èsquil anà a Sicília i Eurípides a Macedònia), Sòfocles no es deixà seduir per l'aventura de terres foranes i romangué sempre en la seva estimada Atenes. Aquesta estimació el dugué a acceptar diversos càrrecs en el govern de la ciutat, sense tenir, però, ni ambició política ni vocació per a aquesta mena d'activitats. Ja en el 443-442 aC, fou tresorer de l'aliança aticodèlica (hel·lenotamias), i en el 440 aC fou estrateg, al costat de Pèricles, en recompensa, segons diuen, per l'èxit de la seva *Antígona*. És possible que en el 428 aC fos novament estrateg (fet, tanmateix, no acceptat per tots els biògrafs de Sòfocles). I fins i tot en les seves velleses, en el 413 aC, després del desastre sofert a Sicília, fou nomenat probul, un dels deu magistrats creats a Atenes per a estudiar i proposar les mesures adequades per a la salvació de l'Estat.

L'activitat cívica de Sòfocles

Malgrat el que hom pugui creure, per l'època en què va viure i per la relació que mantingué amb Pèricles, la seva participació en la política no fou fruit d'una coincidència d'idees amb el general atenès, sinó tan sols fruit del seu desig de servir la seva ciutat. Tanmateix, hom ha volgut veure, sense cap mena de base real, un retrat de Pèricles en els personatges de Creont (de l'*Antígona*) i d'Èdip (en l'*Èdip Rei*).

Sòfocles tenia una idea molt clara d'allò que era per a ell la ciutat, i així ho expressa en l'*Antígona*: la *polis* és una comunitat de ciutadans, i no pas un territori propietat d'un home sol, i aquest fet ja implica necessàriament un règim democràtic i, doncs, l'obligació de tots els ciutadans a participar en el seu funcionament. Aquests eren els principis que guiaven Sòfocles, quan va acceptar tots aquells càrrecs polítics.

Aquesta ciutat democràtica, segons ell, ha de tenir una gran disciplina, i alhora temor i respecte a les tradicions a les lleis divines, que no poden ser contradites per les lleis de la ciutat, i menys per les lleis que emanen del caprici d'un sol home, com s'esdevé en el cas de Creont. Podríem, doncs, afirmar que aquesta ciutat de Sòfocles era l'ideal d'un demòcrata moderat.

Un altre aspecte important de la personalitat de Sòfocles és la seva pregonia religiositat. En totes les seves tragèdies, igual que en la vida real, l'home es mou en dues esferes, la divina i la humana, i ha de tenir sempre present la influència de l'esfera divina que condiciona l'èxit o el fracàs de la seva actuació. Per això, a *Antígona* acaba afirmant que «no convé captenir-se amb impietat amb els déus, perquè els orgullosos paguen les seves paraules arrogants amb malastres infinits».

D'alguna manera, Sòfocles s'enfronta amb els corrents de la sofística que començaven a estendre's per Atenes i que preconitzaven que l'home era la mesura de totes les coses. Sòfocles, en canvi, en totes les seves tragèdies, deixa ben clar que el centre del món i la mesura de totes les coses és la divinitat, i que els déus es captenen constantment amb un poder absolut, i deixen els homes indefensos davant el seu poder. L'únic camí que resta a l'home és saber reconèixer la voluntat dels déus (per mitjà d'oracles, endevins, etc.), cosa certament difícil. Altrament, li fóra millor no haver nascut.

Sòfocles, tanmateix, no vol sistematitzar ni crear cap teoria religiosa, perquè, des del punt de vista religiós, igual que des del punt de vista polític, Sòfocles no era un home teòric. Era, simplement, un home religiós.

Sòfocles va tenir cinc fills. El seu fill gran, Iofont, es dedicà també a la dramaturgia, i va arribar a competir amb èxit amb el seu pare. La tradició, tanmateix, no es trencà amb aquest fill, perquè també un nét seu, nascut d'un altre fill anomenat Aristió, es dedicà a la creació tràgica: es tracta de Sòfocles, dit el Jove, per diferenciar-lo.

Sòfocles va morir a l'any 406-405 aC sense veure el desastre total d'Atenes en la guerra del Peloponnès, i poc després que la victòria a la batalla de les Arginuses donés als atenesos un bri d'esperança de superar els espartans en aquell conflicte bèl·lic.

A la seva mort, els atenesos van dedicar un heròon a la seva memòria, i cada any li oferien un sacrifici, en record del bon nom que Sòfocles es va guanyar, no tan sols pels seus èxits teatrals, sinó també pel seu caràcter afable i pel seu capteniment exemplar com a ciutadà.

L'OBRA DE SÒFOCLES

Sòfocles: escriptor i home de teatre

En el teatre, en canvi, Sòfocles és un home teòric, a més de pràctic. I encara que, en principi, no va moure's de l'àmbit de la poesia, la seva obra no es va limitar exclusivament a la creació tràgica, sinó que també va conrear altres camps poètics, com l'oda dedicada a Heròdot, o un peà compost amb la finalitat de donar la benvinguda al déu Asclepi, el culte del qual fou introduït a Atenes al llarg de l'any 420 aC, fet en què Sòfocles, sembla, jugà un paper molt important.

Pel que fa a la seva creació tràgica, Sòfocles va mostrar-se extraordinàriament innovador. El seu coneixement de la tècnica teatral, apresada sens dubte en els anys en què va fer d'actor, li permeté d'aportar innovacions molt importants per al desenvolupament de l'acció tràgica i per a la seva modernització.

Totes les seves teories dramàtiques i totes les seves innovacions foren presentades, i justificades, en el seu tractat *Sobre el cor*, que sabem que va escriure. Les innovacions van consistir, en primer lloc, en l'augment de coreutes, o membres del cor, de dotze a quinze; en l'augment del nombre d'actors, de dos a tres, i en l'ús de decorats pintats. Aquestes innovacions formals comportaven ensems innovacions molt més profundes, com el significat i funció del cor: mentre que en Èsquil el cor ocupa una part molt important en el desenvolupament de la tragèdia, en Eurípides el cor ha perdut gairebé tot el seu significat, i en els tràgics posteriors té un significat encara menys important, en Sòfocles el cor ocupa una posició intermèdia: gairebé pot ser considerat com un altre

actor, tal com diu Aristòtil, sempre, però, subordinat als actors veritables, per facilitar-los l'acció, refrenar la seva còlera, incitar-los a actuar, etc.

I al costat d'aquesta reducció del paper del cor, els actors assumeixen un paper més important i més ampli, amb la qual cosa l'acció dramàtica guanya també espai i agilitat, i fa que el tractament d'un tema no requereixi l'ús de les trilogies, ús prodigat per tots els autors de tragèdies fins a Èsquil, i abandonat definitivament per Sòfocles i dramaturgs posteriors.

La introducció del tercer actor no fou, tanmateix, una tasca gaire fàcil, sembla. En la mateixa *Antígona* podem comprovar que hi ha escenes en què, efectivament, hi ha tres actors i tots tres intervenen en l'acció, però poques vegades el diàleg és a tres bandes. I un bon exemple n'és l'episodi II (versos 376 al 581).

A més de la tècnica tràgica que Sòfocles anà desenvolupant progressivament, hi ha també l'estil i la tècnica literària, aspectes que també va perfilar amb el temps, però que, ja en les primeres obres que coneixem, posseeix en graus de perfecció molt elevats. Així, podem parlar de la ironia tràgica, que trobem en nombroses ocasions en l'*Antígona*, i que és especialment important en tragèdies com *Èdip Rei* o *Electra*. La ironia tràgica és una ambigüitat semàntica per la qual part de la veritat resta desconeguda per al personatge que es troba a l'escena, però no per a l'espectador, que des de la seva posició privilegiada coneix tota la veritat, però no pot fer-ne partícip aquell personatge. Aquesta situació li produeix un estat d'angoixa que el fa participar més intensament en el conflicte tràgic.

Un altre aspecte important, i molt evident en *Antígona*, és l'etopeia dels personatges, la descripció del seu caràcter per mitjà de la seva participació en el diàleg. És la tècnica que amb tanta saviesa desenvoluparà Lísias en els seus discursos judicials. Així, el guardià es presenta amb llargs circumloquis, temorós de parlar davant el seu rei Creont. La seva expressió és pròpia d'un personatge senzill, amb referències a dites populars i amb frases sentencioses. A més, tots els altres personatges són perfectament reflectits en la seva expressió, com l'obstinació de Creont, la fermesa d'Antígona, les pors d'Ismene, etc.

No podem preterir tampoc la tècnica del contrast. Aquesta tècnica consisteix en el fet de presentar-nos un personatge que adés per la seva alegria, adés per la seva tristesa, presenta un contrast molt fort amb la situació que acabem de presenciar, o que presenciarem a continuació.

L'obra dramàtica de Sòfocles

Són ben coneguts els èxits teatrals obtinguts per Sòfocles, i també l'extraordinari acolliment amb què el públic atenès rebia les seves obres. Malauradament, només conservem set de les cent vint-i-tres tragèdies que, segons les fonts més fidedignes, Sòfocles havia escrit. En coneixem, a més, un drama satíric anomenat *Els sàtirs rastrejadors*.

Les mateixes fonts parlen també dels premis que va aconseguir en els concursos tràgics. Sense que hi hagi unanimitat en el nombre de premis, ja que es parla de divuit a vint-i-quatre primers premis, les fonts asseguren que quan no assolía el primer premi no baixava mai més enllà del segon. El primer premi conegut l'obtingué el 468 aC, amb una trilogia que contenia la tragèdia *Triptòlem*.

De les obres que conservem, la més antiga, per trets arcaics del llenguatge, per la seva mateixa composició i àdhuc pel barroquisme escenogràfic, és l'*Aiant*, o, amb la denominació llatinitzada, *Àiax*, que els historiadors situen entre el 455 i el 450 aC.

Per ordre d'antiguitat, podem afirmar que l'*Antígona* és la segona tragèdia més antiga conservada. Ja hem esmentat anteriorment, en parlar de la seva vida, que gràcies a l'èxit d'aquesta tragèdia fou nomenat estrateg en les guerres de Samos. La data, doncs, pot ser la del 442 aC.

El problema de la cronologia de les *Traquínies* sembla difícil de resoldre. No sols per l'estructura, sinó també pel caràcter díptic que presenta aquesta obra, el més prudent és atorgar-li una data relativament alta, i situar-la en el grup format per l'*Aiant* i l'*Antígona*.

La data de l'*Èdip Rei* no és tampoc ben segura. Tanmateix, la pesta que va estendre's per la ciutat d'Atenes l'any 430 aC, i d'altres dades fornides per la tradició recollida per

gramàtics antics, fan que hom pugui datar aquesta obra amb força versemblança al voltant del 429 aC.

També en l'*Electra* el problema cronològic sembla insoluble. La datació més concreta de l'obra d'Eurípides que porta el mateix nom ha permès que alguns filòlegs la datessin de manera molt diversa. Mentre que els uns la consideren posterior, d'altres pensen que podria ser considerada anterior, i fins i tot li han donat la data del 413 aC com a més probable.

Sòfocles va presentar el *Filoctetes* el 409 aC. La tragèdia, una de les últimes, és considerada com a reforç de les seves tesis tradicionals, que defensaven el valor de la naturalesa davant la influència de l'educació que predicaven els sofistes.

Finalment, la darrera tragèdia que ens ha arribat de Sòfocles, l'*Èdip a Colonos*, fou representada el 401 aC, a instàncies del seu nét, Sòfocles el Jove. És, doncs, una obra pòstuma.

Aquest és el llegat que malauradament ens ha pervingut de Sòfocles, un llegat curt, però intens i profund, a través del qual no és difícil endevinar-hi un dels més grans dramaturgs de tots els temps.